

LITERATUUR

- Bentvelzen, drs. C.J.M. van, Smit, P.A. en Vreugdenhil, drs. P.A., *Gemeente Naaldwijk 1940–1945*, Gemeente Naaldwijk, Naaldwijk, 1995.
- Bernards, Jan, *Uit het leven van een dappere vrouw*, publicatie onbekend, in kopie verkregen via de familie.
- Bokern, Riet, *Op het nippertje bevrijd*, publicatie onbekend, in kopie verkregen via de familie.
- Bölsker, Franz en Kuroпка, Joachim (redactie), *Westfalisches aus acht Jahrhunderten*, Aschendorff Verlag, 2007.
- Breen, Willem F. van, *De Nederlandse Arbeidsdienst 1940–1945*, Walburg Pers, Zutphen, 2004.
- Breen, Willem F. van, *Het einde van de Nederlandsche Arbeidsdienst*, uitgave in eigen beheer, 2008.
- Briavoine, N., *De l'industrie en Belgique, causes de décadence et de prospérité. Sa situation actuelle*, Uitgeverij A. Wahlen, Bruxelles, 1839.
- Brugmans, Prof. dr. H., et al., *Nederland in den oorlogstijd*, Uitgevers-Maatschappij Elsevier, Amsterdam, 1920.
- Busjan, Béatrice en Schubert, Corinna, *Flugzeugbau in Wismar*, Wismarer Studien, Band 9, Wismar, 2005.
- Cottaar, Annemarie en Lucassen, Leo, *Strohoedenmakers uit het Jekerdal in Nederland 1750-1900*, in: *Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg*, 2001
- Dekker, Annemarie den, et al., *Modepaleizen in Amsterdam 1880– 1960*, Amsterdam Historisch Museum/Uitgeverij Toth, Bussum, 2007.
- Delhaye, Christine, *De moderne consumptiehabitus: een rusteloze zoektocht naar de laatste nouveautés's 1880–1920*, in: *Textielhistorische bijdragen*, nr. 47 p.64–78, 2007.
- Dendermonde, Max en Woestijne, prof. dr. W.J. van de, *De geur van de tijd*, Thieme, Nijmegen, 1975.
- Dreesmann, A.C.R., *Wordings-geschiedenis van een Groote Onderneming (1934)*, Stadsarchief Amsterdam.
- Eisma, Molle en Eisma, Eise, *Gevangene in Oflag 67*, uitgegeven in eigen beheer, 2012.
- Eylinck, A. (e.a.), *Wanderarbeit jenseits der Grenze*, Drents Museum, Assen, 1993.
- Frydag, Georg Wilhelm Freiherr von, *Die Viehrampe als Lebensnerv der Gaststätte Zur Rampe*, in: *Zug um Zug*, Industrie Museum Lohne, 2015.
- Granzow, Sören, *Das Kriegsende in Neubrandenburg*, in: *Neubrandenburger Mosaik*, nr. 40, 2016.
- Hondelink, Philippe en Otto, Richard, *Vroom & Dreesmann, de opkomst en ondergang van het warenhuis*, Tens Media, Hilversum, 2016.
- Jeske, Natalje, *Lager in Neubrandenburg-Fünfeichen 1939–1948*, Landescentrale für politische Bildung Mecklenburg-Vorpommern, Schwerin, 2013.

- Jonge, J.A. de, et al., *Geschiedenis van het moderne Nederland*, De Haan, 1988.
- Kraaijestein, Martin, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog, Lokale noden en lokaal beleid in Nederland 1914–1918*, op: wereldoorlog1418.nl.
- Kromhout, Bas, *De Nederlandse emigratie naar Amerika*, in: *Historisch Nieuwsblad*, nr. 2/2007.
- Lambregts, L., *Vledder in de Tweede Wereldoorlog*, Gemeente Vledder, 1995.
- Leijnse, Elisabeth, *Cécile en Elsa, strijdbare freules*, De Geus, 2015.
- Lensing, Helmut en Robben, Bernd, *Wenn der Bauer pfeift, dan müs sen die Heuerleute kommen!*, Studiengesellschaft für Emsländische Regionalgeschichte, 2015.
- Lucassen, Leo - *Het einde van een migratieregime: buitenlanders in Holland gedurende de negentiende eeuw*, op: vijfeeuwenmigratie.nl.
- Lesger, Clé, *Het winkellandschap van Amsterdam*, Uitgeverij Verloren, 2013.
- Meurer, Hubert, *Das Hollandgehen mit besonderer Rücksicht auf die Lage der Heuerleute*, Osnabrück, 1871.
- Mielen, Eddy, *Brieven van Theo Thijssen aan C.A.J. van Dishoeck*, in: *Tirade*, februari 1976.
- Mielliet, Roger, *Honderd jaar grootwinkelbedrijf in Nederland*, Catena, 1992.
- Moeyes, Paul, *Buiten schot, Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*, De Arbeiderspers, Amsterdam, 2001.
- Mulder, Korn., *Hannekmaaiers en kiepkerels*, Knoop en Niemeijer, 1973.
- Nolte-Schuster, Birgit, Vogel, Jaap en Woessler, Winfried, *Zur Arbeit nach Holland*, Universität Osnabrück, Möser-Dokumentationsstelle, 2001.
- Pagenstert, Clemens, *Lohner Familien, ein Beitrag zur Heimatkunde*, Heimatverein Herrlichkeit, Dinklage, 1975.
- Pol, Rut van de, *Waarom ben je niet ondergedoken?*, Brabantia Nostra, Breda, 1995.
- Porsma, Jeanette, *Vrijwillige vaderlandverdedigers*, in kopie verkregen via het Nederlands Instituut voor Militaire Historie.
- Rutjes, Mark, *Mode voor elke beurs*, in: *Ons Amsterdam*, november-december 2004.
- Schmidt, Detlef en Stein, Volker, *Bomben auf Wismar*, Buchhandlung Hugendubbel, 2013.
- Schnitger, Carin, *Hobbezakjes op de Dam*, in: *Ons Amsterdam*, november-december 2004.
- Schrover, Marlou, *Een kolonie van Duitsers, groepsvorming onder Duitse immigranten in Utrecht in de negentiende eeuw*, Aksant, 2002.
- Schurgers, Jan, *Kalkbranderij America*, in: *Kijk op Valkenburg*, Ivographic Reclamemakers, augustus 2013.
- Sieve, Peter, *Anton Sinkel, ein Cloppenburger und seine Familie werden zur Institution in den Niederlanden*, opgenomen in: *Biographien und Bilder aus 575 Jahren Cloppenburger Stadtgeschichte*, z.a., Aschendorff Verlag, 2011.
- Sijes, B.A., *De Arbeidsinzet, de gedwongen arbeid van Nederlanders in Duitsland, 1940–1945*, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam 1990.
- Staarman, Alfred, *Verre van vredig, Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Legermuseum, 2004.
- Steen, Paul van der, *Schampschot*, Balans, Amsterdam 2014.

- Thijssen, Theo, *Egeltje*, Thomas Rap/Athenaeum-Polak & Van Gennep, Amsterdam, 1996.
- Trienekens, G.M.T., *Tussen ons volk en de honger. De voedselvoorziening 1940–1945*, Matrijs, Utrecht, 1965.
- Verbeken, Pascal, *Arm Wallonië*, Meulenhoff/Manteau, Antwerpen, 2007.
- Verbeken, Pascal, *Grand Central Belge*, De Bezige Bij, Antwerpen, 2012.
- Volder, Karel, *Werken in Duitsland 1940–1945*, Profiel, Groningen, 1990.
- Vooren, Jurryt van de, *De twintigste eeuw begon met Nederland – Duitsland*, op: sportgeschiedenis.nl.
- Waard, Peter de, *Al in de 17de eeuw haalden spaarders de bank leeg*, in: *de Volkskrant*, 21 november 2009.
- Winkelen in Utrecht omstreeks 1900*, z.a. in: *Maandblad van Oud-Utrecht*, jaargang 36, (1963), nr. 8.
- Wolff-Gerzon, A., *Au bonheur des dames*, De Spieghel/Het Kompas, Amsterdam, 1949
- Woud, Auke van der, *De nieuwe mens*, Prometheus-Bert Bakker, Amsterdam, 2015

In deze uitgebreide literatuuropgave is de url van de website vijfeeuwenmigratie.nl, anders dan in het boek, wel correct vermeld. De lijst is bovendien aangevuld met enkele eenmalig gebruikte bronnen die in de bibliografie in het boek abusievelijk over het hoofd zijn gezien. Excuses aan de auteurs.

ARCHIEVEN

Archives de l'État en Belgique, Centraal Bureau voor Genealogie, Centre Céramique Maastricht, Erfgoed Leiden, Gemeentearchief Den Haag, Gemeentearchief Delft, Heimatverein Lohne, Historisch Archief Utrecht, Historisch Archief Westland, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Koninklijke Bibliotheek, Nationaal Archief, Niedersächsisches Landesarchiv - Standort Oldenburg, Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie [NIOD], Noord-Hollands Archief, Regionaal Archief Dordrecht, Stadsarchief Amsterdam, Offizialatsarchivs Vechta, Zeeuwsch Archief.

INTERNET

archievenwo2.nl, aqualaine.be, biliotheek.nl, cbs.nl, dehollandschelelie.nl, delpher.nl, drentheindeoorlog.nl, dorniermuseum.de, familysearch.org, gahetna.nl, kb.nl, krijgsgevangen.nl, monumentdoldersum.nl, overhetwestland.nl, sportgeschiedenis.nl, stelling-amsterdam.nl, verviers-ville-lainiere.blogspot.nl, verzetmuseum.org, wereldoorlog1418.nl, wiewaswie.nl.

GEDETAILLEERDE LIJST VAN BRONNEN EN ENIGE KANTTEKENINGEN

Proloog

Geschiedenis Westfaalse winkelketens: Miellet 1992.

1. Alles troosteloos en stil

Historie Bokerns rond Lohne: Pagenstert 1975.

De *Moorbrennen* (veenbranden): Lensing 2015.

De reisbeschrijvingen van Hoche, Schopenhauer en Kohli: Bölsker 2007.

De geschiedenis van de *Hollandgänger*: Mulder 1973, Nolte 2001.

De trek van Westfalers naar Nederland: Sieve 2011.

Ontwikkeling *Hollandgänger* tot manufacturenhandelaren: Miellet 1992, Lensing 2015, Wolff 1949, Eyllinck 1993.

Kneipe Kessings Bernd: Frydag 2015.

De *Kulturkampf*: Miellet 1992, internet.

Liederlijk gedrag *Hollandgänger*: Meurer 1871, dankbaar overgenomen uit: Lensing 2015.

De groothandels in Westfalen: Miellet 1992, Wolff 1949.

2. Lage prijzen, hoge omzetten

De historie van Anton en Joseph von der Möhlen: advertenties via Delpher en Noord-Hollands Archief, bevolkingsregisters Amsterdam en Haarlem, adresboeken.

Link tussen Anton Dreesmann en Von der Möhlen: Hondelink 2016.

Herinneringen Anton Dreesmann: Dreesmann 1934.

Duitsers in Utrecht: Schrover 2002.

Conflict Vroom & Dreesmann en Joseph von der Möhlen over de naam De Zon: o.a. *Nieuws van den Dag*, 24 oktober 1887.

Anton en Joseph von der Möhlen hanteerden al sinds 1836 vaste, lage prijzen: o.a. *Opregte Haarlemsche Courant*, 28 juni 1836.

De firma A. von der Möhlen had wederverkopers: Hondelink 2016.

3. Een vrouw met een verhaal

Wallonië kloppend hart van West-Europa: Verbeken 2007 en Verbeken 2012.

Strohoedenindustrie langs de Jeker: Lucassen, en: Cottaar 2001.

Verviers centrum textielindustrie: Sieve 2011, verviers-ville-lainiere.blogspot.nl, en Centre Touristique de la Laine et de la Mode in Verviers, op: aqualaine.be.

Grootboeken P&C: *Peek en Cloppenburg en Maatschappij De Dam*, Haags Gemeentearchief.

Werkgelegenheid strohoedenindustrie: Briavoinne 1839.

Strohoedenmakers in het buitenland: Cottaar.

Voorkind: Schrover 2002.

4. Een winkelpaleis van 31 vierkante meter

Lyrische beschrijving Maarsmansteeg: *Leidsche Courant*, 20 november 1890.

Opsomming winkels Maarsmansteeg: advertenties in de Leidse kranten uit de jaren 1870 en 1880, via: Leids Erfgoed.

Namen medewerkers H. Bokern: bevolkingsregister Leiden.

Politiebericht 'Leidse meid': *Leidsche Courant*, 7 februari 1878

Overlijdensadvertentie Bernard Bokern: krant onbekend, verzameling knipsels via de site cbgverzamelingen.nl van het Centraal Bureau voor Genealogie [betaalmuur].

Theo Cassander: adresboeken Haarlem, bevolkingsregister Amsterdam.

Aankoop, afmetingen, prijs, omschrijving pand Maarsmansteeg 4: Kadaster.

5. De handel in schone schijn

Economische nichevorming onder migranten: Schrover 2002.

De winkelstraat als spiegelpaleis: Woud 2015.

Toeristische gidsen van Utrecht van J.G Broese (1889) en C.W. Wagenaar (1916):
Schrover 2002, en *Winkelen in Utrecht omstreeks 1900*, z.a., *Maandblad van Oud-Utrecht*, jaargang 36, (1963), nr. 8.

Mensen kregen eindelijk geld vrij te besteden: Jonge 1988.

Ontwikkeling consumptiedrang: Christine Delhaye 2007, Schrover 2002, Woud 2015.

Nederland had een 'achterlijke economische structuur': Jonge 1988.

6. Vijf mode-affaires

Firma Bokern-van der Molen beschreven als 'een prachtige winkel': *Haarlem's Dagblad*, 15 oktober 1883.

Medewerkers winkels: bevolkingsregisters en adresboeken Leiden, Delft, Dordrecht.

Arbeiders en kleine middenstanders besteden eind negentiende eeuw vijf procent aan kleding: Rutjes 2004.

7. Tegenbewegingen

Freules De Jong van Beek, de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid, en de aanklacht tegen misstanden in naaiateliers: Leijnse 2015.

Beschrijving tegenbewegingen: deels gebaseerd op publicaties in *De Hollandsche Lelie*, dankbaar overgenomen van dehollandschelelie.nl van Gea Schelhaas.

Zelfs leden Bond ter Bestrijding eener Gruwelmode tooiden zich 'met vleugels en veeren': *Nieuws van den Dag*, 28 september 1896.

Vereeniging voor Verbetering van Vrouwenkleding, reformbeweging: publicaties rondom de tentoonstelling *Romantische mode - Mr Darcy meets Eline Vere*, Gemeentemuseum Den Haag 2015, maar vooral: Schnitger 2004.

Winkelsluiting, lange openingstijden: Delpher en Erfgoed Leiden.

Aanklacht 'manufactuurbediende' lange winkeltijden: *Leidsch Dagblad*, 15 juli 1903.

8. Zomers in Zuid-Limburg

Interview Herman Bokern: *Limburgs Dagblad*, 1 maart 1963 [editie Maastricht].
Zakelijke successen Eduard America: Schurgers 2013.

9. Niet leuteren, zingen of brommen

Richtlijnen personeel P&C, typoscript in: *Peek en Cloppenburg en Maatschappij De Dam*,
Haags Gemeentearchief.

10. De eischen des tijds

Ontwikkeling V&D Leiden: Hondelink, kranten Delpher en Erfgoed Leiden.
Beschrijving winkel H. Martinot: *Leidsch Dagblad*, 14 september 1910, *Leidsche Courant*,
14 september 1910.

11. Kathedralen van hemelse genietingen

Grote winkels de brengers van de materialistische cultuur: Woud 2015.
De ontwikkeling van C&A, geschiedenis hoofdvestiging Amsterdam: Miellet 1992.
De brand bij C&A, ook: beeldengeluid.nl, zoekterm: grote brand bij C&A (1963).
Grand Bazar de la Bourse, grootwinkelbedrijf in Amsterdam: Lesger.
Ontwikkeling Maison De Bonneterie en Gerzon en uitspraak Bijenkorfeigenaar 'Moeder,
wij gaan hier nooit meer weg!': Miellet 1992.
Aankoop Boomkerk door V&D: *Algemeen Handelsblad*, 10 maart 1910.
Beschrijving V&D Kalverstraat: Hondelink 2016.
Willem Vroom en Anton Dreesmann wilden geen warenhuisketen: Dreesmann 1934
Ontwikkeling warenhuizen Amsterdam: o.a. Dekker 2007.
*Noot: Dekker stelt dat De Bijenkorf in 1914 het eerste warenhuis was van Amsterdam,
maar die eer is aan Vroom & Dreesmann vestiging Kalverstraat, geopend in 1912.*
Pand van Hirsch & Cie: artikel *100 jaar Hirschgebouw*, op: bibliotheek.nl.
Opening Hirsch: *De Tijd*, 15 november 1912.
Hirschgebouw 'kathedraal van aardsche, bijna hemelsche genietingen': Dekker 2007.

12. De vergeten oorlog

P&C in actie tegen misstanden onder huisarbeiders: *De nieuwe tijd*, 1 mei 1913.
Nederland-Duitsland in 1914: gahetna.nl, maar vooral: Vooren.
De vergeten oorlog: Moeyes 2001, Staarman 2004, Brugmans 1920, Kraaijestein, en
kb.nl.
Stamboeken leger en Landweer Bernard: Nationaal Archief.
Achtergronden Stelling van Amsterdam: stelling-amsterdam.nl
Stemming in Amsterdam gedrukt, somber en nerveus, artikel in: *Eerste
Wereldoorlogskranten*, een speciale uitgave van *Historisch Nieuwsblad*.
Generaal C.J. Snijders over 'onvoldoende voorraden op elk gebied': Moeyes.
De 'fortbrieven' van Theo Thijssen: Mielen 1976.

13. Sergeant Bokern

Run op de Amsterdamsche Bank: Waard 2009.

Voor vijf miljoen aan zilveren munten opgenomen bij DNB: Brugmans 1920.

Rantsoen miliciens: Staarman.

Het leven in de forten: Thijssen 1996 [proza, maar dicht bij de feiten].

Noot: Er zijn twee forten bij Uithoorn. Bezorger van de 'fortbrieven' Eddy Mielen weet dat Theo Thijssen was gelegerd in het fort aan de Drechtdijk.

Bij Eijdsden kijken naar de oorlogsverrichtingen: Steen 2014.

14. Steunt het wettig gezag

Demobilisatie: *De Mobilisatie van de Landmacht*, in: Brugmans 1920.

Bijzondere Vrijwillige Landstorm: Moeyes 2001, maar vooral: Porsmaar.

15. Commissaris van een hypotheekbank

Avonturen Piet Exler in het leger: *Dispositie rechtszaak Krijgsraad 1907*, via: Noord-Hollands Archief.

Faillissement Piet Exler: Zeeuws Archief, faillissementsdossiers rechtbanken 1815-1939 NADT-180, 1921, toegangsnr. 701, inventarisnr. 927, nr. 1.

16. Een kermesse d'été

Dalende omzet en winst Peek & Cloppenburg: Miellet 1992.

Ontwikkeling manufacturenhandel en warenhuizen na 1918: Delpher, zoektermen:

loonkorting, uitsluiting, Peek & Cloppenburg, Dam-kwestie.

Hongaarse kinderactie: Delpher, internet.

17. Tegen knagende pijnen

Ontwikkeling drogisterijbranche: Dendermonde 1975 [een boek met soms fictie 'om de feiten levendiger te maken', hier zijn alleen de feiten gebruikt].

Namen medicijnen, bijbehorende advertenties en claims in diverse Westlandse kranten, via: Historisch Archief Westland.

Advertentie Drogisterij De Molen: *Westlandsche Courant*, 1 december 1928.

18. Een kostelijk affairtje

Achtergrond paters in Wisconsin: Kromhout 2007.

19. Ik zal handhaven

Aanvullende informatie over Geestweg: Aad van Holstein, artikel *Frank Bokern zoekt naar sporen van zijn familie in Naaldwijk voor boek*, op: overhetwestland.nl.

20. Voor bezorgdheid geen reden

De beschrijving Naaldwijk en ontwikkeling lokale economie: Bentvelzen 1995.
Gevolgen van de beurskrach voor Nederland: CBS.
Citaten nieuwjaarsrede burgemeester: *De Westlander*, 13 februari 1931.
Het Nationaal Crisis Comité Naaldwijk steunde ook middenstanders: Bentvelzen 1995.

21. Overall is er verloren

Kerstvlucht De Pelikaan: internet, en fotomapje ‘van de huldiging der bemanning’.

22. Op voorzichtige wijs

Alle informatie in dit hoofdstuk: familiearchief en Delpher.

23. God weet wat het beste is

Moord op pater Jac Exler in China: *De Maasbode*, 14 januari 1940.
Nederland bij de mobilisatie van 1939 slecht voorbereid: archievenwo2.nl.

24. Geen erg goed begin

Naaldwijk mobilisatieplaats en aanvullende informatie over de dagen vanaf 10 mei 1940:
Bentvelzen 1995, en dagboek Jeane Zwinkels, via: Historisch Archief Westland.

25. Van alles zoo weinig

Censuur meteen na de capitulatie, artikel *De beproeving van Rotterdam*, en het nieuws van die week in staccatozinnen: *Westlandsche Courant*, 18 mei 1940.
Oproep aan de Bevolking van Nederland: o.a. *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 20 mei 1940.
Knokpartij met colporterende NSB'ers: *Volk en Vaderland*, 23 augustus 1940, dankbaar overgenomen uit: Bentvelzen 1995.
Hand aan hand zwemmen Harry en Miep: *De Westlander*, 20 augustus 1940.
Citaat tweedeling Naaldwijkse samenleving: Bentvelzen 1995.

26. Mooier kan het niet

Uitbreiding Duitse tewerkstelling: Bentvelzen 1995, Volder 1990, Sijes 1990.
Werken bij Dornier: Busjan.
De vliegtuigen van Dornier: dorniermuseum.de.
Het vrije reizen van tewerkgestelden en het beperkend stempel: Volder 1990.
De ‘loonovermaking’ van dwangarbeiders naar Nederland: Sijes 1990.
‘Alles weg, onze schamele bezittingen, maar ook de wandluizen’: Volder 1990.
Joodse gevangenen uit Ravensbrück naar de Dornier Werke in Neustadt-Glewe: Busjan 2005, informatieborden ter plekke.
Noot: Kamp Neustadt-Glewe was geschikt voor 900 personen. Na de ontruiming van Ravensbrück liep het aantal bewoners op tot 4.200. Zeker 1.000 vrouwen hebben hier het leven gelaten. Op 2 mei 1945 is het kamp bevrijd door de Russen.

27. Een domper op de vreugde

De oorlogsverwickelingen in Naaldwijk: Bentvelzen 1995.

Filmfragment marcherende NAD'ers en uitleg bouw Frieslandriegel: RTV Drenthe, op:

drentheindeoorlog.nl [filmpje 7].

De NAD: Breen 2004, Breen 2008.

Het leven in Kamp Vledder: Pol 1995.

De werkobjecten van de arbeidersmannen van Kamp Vledder: Lambregts 1995.

Processen verbaal opgemaakt van de overval op Kamp Vledder op 7 september 1944:

NIOD. Het eerste is van onderluitenant Feenstra van de Marechaussee Gewest Groningen, Groep Diever. Het tweede, veel uitgebreidere proces verbaal is van opperwachtmeester G. Reinders.

Noot 1: Opperwachtmeester G. Reinders is later opgepakt, o.m. vanwege het traineren van de opsporing van de ontsnapte NAD'ers. Hij belande in een concentratiekamp maar overleefde de oorlog en keerde in juli 1945 terug in Vledder.

Noot 2: De verzetsgroep achter de overval op Kamp Vledder droeg de naam Vrij Nederland maar er zou volgens de geschiedschrijvers geen band zijn met verzetsblad Vrij Nederland. Dat blad heeft echter wel bericht over de overval: Vrij Nederland, 8 november 1944. Ze zijn dus in ieder geval van elkaars bestaan op de hoogte geweest.

Noot 3: Het monument in Doldersum waar de zes gefusilleerde NAD'ers worden herdacht is ook op internet aanwezig: monumentdoldersum.nl.

28. Deutsch feindliche handelingen

Benoeming Herman Bokern tot lid Raad van Bijstand Kamer van Koophandel: *Maas en Roerbode*, 4 september 1943.

Artikel 40-jarig jubileum Herman Bokern, ook over zijn verzetswerk: *Limburgs Dagblad*, 26 oktober 1955.

Het artikel bij het overlijden van Herman Bokern in 1970: familiearchief, zonder datum of bronvermelding, waarschijnlijk uit *De Nieuwe Limburger*.

De gevangenis in Maastricht in de oorlog, het artikel: *Huis van Bewaring. Gevangenis Maastricht*, z.a., via: NIOD.

Lijst van gevangenen Oflag 67: Johan van Hoppe van krijgsgevangen.nl.

Noot: Het kamp in Neubrandenburg had in de oorlog de naam Stalag (Stammlager) II-A Neubrandenburg. Het Offizierslager (Oflag) heette eerst Oflag II-E, maar is in 1944 omgedoopt in Oflag 67. Bron: krijgsgevangen.nl.

De tocht naar Duitsland en het leven in Oflag 67: Eisma 2012.

Aanvullende informatie over Oflag 67, soldij voor gevangenen: Jeske 2013.

29. Aan alles zou nu een einde komen

Relaas Riet: Bokern, aangevuld met Bermards [tweede echtgenoot Riet].

Het meisje met het rode haar c.s.: *Drie meiden in actie*, z.a., op: verzetmuseum.org.

30. Een onhoudbare toestand

Verloop oorlog Naaldwijk, bezoek Rommel, Westlandse Waterlinie, constatering dat gebouw Hulp en Voorzorg werd gebruikt als ontmoetingsplaats tussen Duitse soldaten en Naaldwijkse meisjes: Bentvelzen 1995.

Dat de dood van Valstar heeft geleid tot een ineenstorting van distributie 'met de desastreuze hongervinter als gevolg': Bentvelzen 1995, Trienekens 1965.

Citaat gaarkeukeneten van S.L. Louwes dankbaar overgenomen uit: Bentvelzen 1995.

31. Beste vader

De bevrijding van de Dornier-fabrieken in Wismar: Busjan 2005.

Wismar kapotgebombardeerd om Dornier-fabrieken: Schmidt 2013.

Stadtbrand Neubrandenburg: Granzow 2016.

De beschrijving van de bevrijding van Oflag 67 en de reis naar huis: Eisma 2012.

Hoe Riet Bokern aan executie ontsnapte: Bokern.

Noot: Riet schrijft dat ze op 6 mei is bevrijd door Britten. Waarschijnlijk heeft ze zich vergist. Utrecht was die dag nog in chaos, pas op 7 mei hebben de geallieerden hier het gezag overgenomen. Zie ook het artikel Zo verliep de bevrijding precies 70 jaar geleden in Utrecht van het Utrechts Archief op duic.nl.